

УДК 34 (091)

Іван ТЕРЛЮК

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького,
доцент кафедри права,
доктор юридичних наук, доцент
i.terlyuk2406@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0900-4388

Олексій ТЕРЛЮК

фізична особа-підприємець,
доктор філософії за спеціальністю 081 “Право”
oleeksiy2807@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4594-0517

НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ

<http://doi.org/10.23939/law2024.43.254>

© Терлюк І., Терлюк О., 2024

Висвітлено питання міжнародного та українського історичного досвіду надання правової допомоги загалом і безоплатної правової допомоги в процесі здійснювання навчальної діяльності зокрема. Простежено особливості цього процесу від джерел й до сьогодення. Проводиться думка, що надання безоплатної правової допомоги у контексті навчальної діяльності – це багатоаспектний процес, який і в світі, і в Україні відбувається впродовж століть у різних формах та під впливом різних факторів. Наголошено, що безсумнівною його передумовою стала легалізація професії юриста та започаткування розгалуженої системи правничої освіти. Акцентовано, що зазначені факти були наслідком зростання значущості права під час регулювання суспільних відносин.

Досліджено основні етапи й особливості європейського історичного досвіду надання правової допомоги в добу Стародавності, Середньовіччя й Нового часу. Розглянуто й певний історичний досвід надання безоплатної правової допомоги у контексті здійснення навчальної діяльності в Україні. Обґрунтовано, що піонером у створенні розгалуженої системи здобуття правничої освіти й вироблення різних форм надання правової допомоги був Стародавній Рим. Установлено, що реальне налагодження системи надання безоплатної правової допомоги, зокрема в процесі здійснювання навчальної діяльності, відбулося тільки у 1920-ті рр., спершу мало локальний характер й обмежувалося переважно США. Аргументовано, що його реалізація стала можливою унаслідок тривалої наукової дискусії попередніх років, у процесі якої було вироблено новий підхід до підготовки правників з пріоритетом на практику, а також знайдено форму такої підготовки – “юридичну клініку”. З’ясовано, що юридична клінічна освіта сьогодні вважається однією

з найбільш ефективних. Простежено характер та особливості поширення юридичної клінічної освіти, а також розвиток відповідної нормативно-правової бази в Україні.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, навчальна діяльність у сфері права, історичний досвід, юридичні клініки, юридична клінічна освіта.

Постановка проблеми. Зазначену в заголовку проблему вважаємо актуальною та важливою, принаймні з кількох безсумнівних причин.

Перша і найважливіша, з нашого погляду, – світоглядна. Вона ґрунтується на переконанні про те, що доступ до правової допомоги є важливим аспектом соціальної справедливості. Адже широкий доступ до безоплатної правової допомоги, принаймні, дає змогу забезпечити рівні умови для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього матеріального стану чи соціального статусу. А пізніше, надання безоплатної правової допомоги у процесі здійснювання навчальної діяльності, себто залучення студентів під керівництвом досвідчених викладачів до консультування з правових питань (в Україні сьогодні, зокрема, – у формі юридичних клінік), обґрунтовано вважається важливим, а, головне, перспективним напрямом для результативного розвитку як правової освіти, так і правової допомоги в суспільстві. Відтак вивчення окремих аспектів міжнародного та українського досвіду означеної проблеми щонайменше дає змогу студентам краще розуміти соціальні проблеми та виклики, з якими стикаються люди, а також зрозуміти основні правові принципи та механізми надання правової допомоги в різних країнах. А це, переконані, сприятиме підвищенню рівня знань студентів, розвитку їхніх навичок та, можливо, зарадить подальшому вдосконаленню системи правової підтримки громадян.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема надання безоплатної правової допомоги населенню віддавна перебуває у полі зору українських правників. Лише за останні роки в Україні з’явилася низка праць, присвячених різним аспектам означеної проблеми, авторства І. М. Легана та А. Б. Антонюка, А. Г. Гаркуші, С. В. Оверчука, Б. М. Ратушної, О. Г. Яновської та ін., а також захищено декілька дисертаційних робіт (Є. Ю. Бова, М. І. Рішко, Ю. О. Фігель). Українські правознавці досліджували також місце юридичних клінік у процесі надання безоплатної правової допомоги. Зокрема, у цьому контексті вартують на увагу дослідження Н. С. Дубчака [1, с. 89–90], М. Т. Лоджука [див.: 2] та деяких інших авторів. Чи не найновішим і до певної міри підсумковим виданням з проблем правничої клінічної освіти в Україні сьогодні є колективна праця за загальною редакцією В. М. Сущенка [див.: 3]. Вважаємо, що й нині не втратила актуальності праця з основ юридичної клінічної практики, підготовлена закарпатськими науковцями [див.: 4]. Водночас наукових розвідок, де означена у заголовку проблема висвітлювалася б з погляду міжнародного та українського історичного досвіду, віднайти не пощастило.

Мета статті – привернути увагу до вивчення історичного досвіду надання правової допомоги загалом і безоплатної правової допомоги в процесі здійснювання навчальної діяльності зокрема; простежити особливості означеного явища на історичному матеріалі західноєвропейських країн та України у розрізі загальноновизнаної схеми періодизації в історії від джерел й до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Однозначно відповісти на питання про історичні джерела надання безоплатної юридичної допомоги навряд чи можливо. Історичні документи, які б свідчили про започаткування цього процесу в глибокому минулому, нам не відомі. Проте це не означає, що з приводу заявленої проблематики не можна висловити свої міркування.

Якщо відоме у математиці формулювання “необхідної, достатньої умови” екстраполювати на суспільствознавство, то можемо припустити: умова виникнення або розвитку будь-якого суспільного явища чи процесу може бути необхідною, проте не завжди достатньою. На нашу думку, у контексті досліджуваної проблематики необхідною, хоча й *недостатньою* (курсив наш. – Авт.) умовою для

надання правової допомоги мають, щонайменше, бути обставини, коли право як система регулювання суспільних відносин стає важливим *[sic!]* фактором урегулювання відносин між людьми. Іншими словами, такі обставини, коли важливі для людей життєві проблеми розв'язуються (чи можуть ефективно розв'язатися) саме (чи зокрема) за допомогою права.

Відомо, що право існує в різних формах впродовж багатьох етапів розвитку суспільства. Але водночас важливим фактором урегулювання відносин між людьми воно стає тоді, коли суспільство розвивається до такого рівня складності, що конфлікти й протиріччя у ньому вже не вирішуються тільки за допомогою звичаїв або угод між окремими особами. Таких якостей право набуває, вважаємо, на етапі формування централізованих суспільств (або держав), у яких існує: *а)* потреба в узгодженні прав й обов'язків між різними групами (особами) та *б)* необхідність забезпечення порядку й стабільності у суспільстві. Звідси й походить твердження про те, що право як явище виникає разом з державою, і це – аксіома в історії держави і права.

Попри те, що останнім часом це твердження як аксіому вже ставлять під сумнів, ніхто не сумнівається у тому, що перші писемні свідчення про існування правових норм сягають таких віддалених цивілізацій, як Стародавній Єгипет (близько 3000–332 до н. е.), Межиріччя (близько 2100–1800 до н. е.), Месопотамія (близько 2100–500 до н. е.) та Стародавня Греція (близько 800–146 до н. е.). Також ніхто не сумнівається, що навіть у цих ранніх державах вже визнавалася потреба у спеціалізованих фахівцях з умовно *[sic!]* правових питань для забезпечення того ж порядку та стабільності або правосуддя в суспільстві. І, додаймо, вже сам факт такого визнання неминує призводив до легалізації професії юриста.

Звичайно, процес легалізації професії юриста відрізнявся в історичному просторі – залежав від культурних особливостей чи політичних умов різних народів. Однак вже саме явище легалізації професії юриста як наслідку зростання значущості права у процесі регулювання суспільних відносин, вважаємо, було важливим кроком у розвитку правової системи стародавніх суспільств. Та, головне, воно стало закономірним результатом, а відтак необхідною умовою, для виникнення досліджуваного нами явища – надання правової допомоги. Водночас сумнівно, що тільки сама легалізація професії юриста стала достатньою умовою для появи цієї послуги, оскільки не забезпечувала її масштабування. На нашу думку, необхідною і достатньою умовою для її з'яви мала би також стати умовно *[sic!]* розгалужена система правничої освіти.

Якщо перші паростки процесу легалізації професії юриста припадають на суспільства Стародавнього Сходу (наприклад, у Месопотамії та Єгипті, де були, скажемо сучасною мовою – юристи, які володіли знаннями щодо законів й вирішували правові спори), то умовно класичним прикладом суспільства доби Стародавності, у якому поєднувалися риси надання правової допомоги й широкого вивчення права, був Стародавній Рим. До того ж відомо, що саме у Римі сформувалася правова система, яка лягла в основу європейської континентальної правової культури, а римське право – стало першою в історії людства юридичною наукою з абстрактними нормами світського права.

Первісною формою правничої освіти, що веде свій початок зі Стародавнього Риму й Візантії, були т. зв. *атиней* – тип навчальних закладів, у яких вивчали граматику, риторику, філософію, діалектику і право. А першим став заснований 135 р. н. е. Римський атиней [5, с. 3]. Діти в атинеях вчили “Закони XII таблиць” напам'ять, а охочі глибше вивчати право могли бути присутніми на консультаціях будь-якого юриста, який давав потрібні роз'яснення. Загалом у Римі елементарна юридична освіта великою мірою стала складовою частиною загальної освіти. Однак правдою також є те, що будь-яка освіта у Римі була доступною переважно елітному класу. З другого боку, з ускладненням законодавства і юридичної практики, особливо в епоху Республіки, виникла потреба у навчанні праву для широких верств населення. Це, зокрема, призвело до появи своєрідних юридичних шкіл під керівництвом видатних юристів. Загальновизнаними центрами у цій сфері стали Константинопольська, Олександрійська і Бейрутська правові школи. Там початківці – молоді юристи спершу ознайомлювалися із загальними засадами права, вивчали законодавство, а пізніше їх

навчання зводилося до надання практичних порад щодо тлумачення та застосування права, складання формул, позовів тощо.

Звичайно, ці юристи-початківці могли надавати й безоплатну правову допомогу, проте це тільки наше припущення. Натомість достеменно відомо про існування у Римі певної форми правової допомоги, хоча вона була здебільшого доступна тільки тим, хто мав достатні ресурси для найму адвокатів або захисту своїх прав через суд. Водночас римське право мало низку процедур, які також забезпечували якийсь захист прав для, скажемо так, “пересічних римських громадян”. Зокрема, маємо на увазі такі правові процедури, як право на захист у суді чи можливість звернутися до магістратів з питань порушення закону.

Окрім того, варто наголосити, що важливою частиною соціального життя Стародавнього Риму була т. зв. допомога *pro bono* (від з лат. *pro bono publico*, дослівно – для суспільного добра) або безоплатна допомога. Відомо, що римські юристи, знані як *патрони*, часто надавали юридичну допомогу безоплатно або за символічну плату для людей, які не могли собі цього дозволити [6, с. 26]. Така діяльність була своєрідним проявом їхньої соціальної відповідальності та допомагала забезпечити доступ до правосуддя усіляким прошаркам населення. Безоплатна допомога могла стосуватися різних сфер життя, зокрема цивільного та кримінального права, спадщини, власності тощо.

До речі, допомога *Pro bono* – одна з форм юридичної допомоги сучасності. Сьогодні під нею розуміють професійні послуги, що надаються добровільно й безоплатно, для користі громади. Зокрема для осіб, які не мають коштів для оплати цих послуг. Нове життя цій ініціативі дали у США ще наприкінці XIX ст., а вже на початку XX ст. там вже діяло понад 40 програм безоплатної правової допомоги бідному населенню, наприкінці 1990-х рр. їх налічувалося вже близько 1000. В Україні істотне зростання за останнє десятиліття кількості громадських ініціатив *Pro bono* спричинило постання на початку 2018 р. координаційної організації *Pro Bono Club Ukraine* [7]. Звичайно, діяльність ініціативи *Pro bono* має стосунок до надання безоплатної правової допомоги, але не в процесі здійснювання навчальної діяльності. Проте, вважаємо, що вона вартує згадки, принаймні своїм походженням з доби Стародавності, періоду Стародавнього Риму.

У добу Середньовіччя (V–XV ст.) доступ широких верств населення до правової допомоги в Європі також зазвичай був обмеженим. Щоправда, фігурували правові консультанти, які, однак, надавали послуги привілейованим верствам населення. Водночас для забезпечення певного рівня захисту прав пересічного населення теж існували певні інституції та практики. Насамперед ідеться про церковні суди, міську й корпоративні установи.

Чи не найважливішу роль у вирішенні правових спорів доби європейського Середньовіччя відігравала католицька церква. Церковні суди часто давали можливість населенню отримати правову допомогу у випадках спорів про власність, шлюбних спорів, а в окремих випадках і кримінальних злочинів. У деяких містах розвивалися органи міського самоуправління. Наприклад, як у містах на Магдебурзькому праві у Німеччині (і не тільки). Вони забезпечували якийсь рівень правової допомоги своїм мешканцям. Так само у деяких галузях економіки, таких як *гільдії* (в середньовічній Західній Європі різні об’єднання – взаємодопомоги, релігійні, політичні тощо) ремісників, існували корпоративні установи, які забезпечували своїм членам певний рівень захисту і правової допомоги. Тогочасні юристи (знавці права) могли входити до таких гільдій, де обмінювалися знаннями та допомагали один одному у справах.

Що стосується надання безоплатної правової допомоги і, зокрема, в процесі здійснювання навчальної діяльності у Середньовічній Європі, то зауважимо: у Середні віки розвиток юридичної (правничої) освіти пов’язувався з рецепцією римського права і появою університетів. Майже всі середньовічні університети мали у своєму складі чотири підрозділи – теологічний, філософський, медичний та юридичний. Вже у XIII ст. вони почали називатися факультетами [5, с. 3]. До речі, перший університет в Європі – Болонський університет – був заснований як юридична школа (1088 р.), а статус університету отримав щойно через 70 років – 1158 року [6, с. 43–44]. Однак переважно університети та школи, де вивчали правознавство та філософію права, активно почали

з'являтися тільки у пізньому Середньовіччі, на етапі Відродження (XIV–XV ст.). Ці навчальні заклади готували кадри для судів та адміністративних органів. Звичайно, їхня діяльність сприяла створенню доброї основи для професійної освіти юристів й, відповідно, подальшому розвитку правознавства. Проте загалом правова освіта тоді була доступна переважно елітам суспільства.

Першою українською державою, що пройшла типовий шлях середньовічного державотворення: від об'єднання слов'янських племен династією Рюриковичів у IX столітті й утвердження влади роду Рюриковичів до окремих земель-князівств XII–XIII століть на чолі з представниками цієї ж династії [8, с. 21], була Києво-Руська держава. Попри те, що вона не мала формальної системи правової допомоги, певна концепція захисту прав та справедливості у Київській державі існувала. Зокрема, особисто вільні (“люде”) общинники (смерди), а за певних обставин й напіввільні (закупи, рядовичі, ізгої) у давньокиївській Русі могли звертатися до князів або суддів зі своїми скаргами, і вони могли вирішувати спори та конфлікти на підставі наявних правил та звичаїв [9, с. 18–21].

Так само не доводиться мовити про правову допомогу на українських землях, у сенсі зазначеної у заголовку проблеми, у період Великого князівства Литовського (ВКЛ) або Литовсько-руської держави (1362–1569). Тоді правову допомогу на українських землях зазвичай надавали місцеві урядники, такі як старости та воєводи, а після Судової реформи 1564–1566 рр. – місцеві суди, зокрема, земські. Заснування останніх зумовило необхідність появи нової для ВКЛ професії – юриста. Також існували центральні спеціалізовані установи, які займалися правосуддям, такі суд великого князя, суд панів-ради або сейму [9, с. 76–80]. У ролі посередників у вирішенні правових справ зазвичай виступали авторитетні місцеві шляхтичі. Натомість спеціалізованих навчальних закладів, в яких вивчалось б право і надавалась б правова допомога у процесі здійснювання навчальної діяльності, у цей період на українських землях не існувало.

Зазначена ситуація, що на українських землях, яка передовсім у Європі якісно змінилася у наступному хронологічному періоді – ранньому Новому часі (приблизно у XVI–XVIII ст.).

У Європі того часу було кілька шляхів надання безоплатної правової допомоги населенню, зокрема, й у процесі здійснення навчальної діяльності. З одного боку, це були “запозичені” із Середньовіччя церковні та благодійні, корпоративні організації (напр., цехи), де надавалась допомога населенню у вирішенні правових питань, особливо тоді, коли це стосувалося сімейного права або благодійних справ. У містах (на Магдебурзькому праві. – *Авт.*) також надавали певний рівень допомоги своїм громадянам у вирішенні правових питань [10, с. 259–278]. А з другого, – маємо новотвори того часу – університетські лекторії, семінарії та практикуми (можливо, віддалений аналог теперішніх юридичних клінік). Передовсім лекторії, де студенти отримували навчання у правових питаннях, часто були доступні для широкої громадськості, а отже, могли надавати певний рівень безоплатної правової допомоги.

Найвідоміші університети, де існували такі лекторії та семінарії, діяли в Німеччині (напр., на правових факультетах університетів Берліна, Гейдельберга, Геттінгена, Марбурга). Скажімо, університет Гейдельберга, що має понад 600-річну історію вищої юридичної освіти, і є одним з найстаріших європейських університетів, був заснований 1386 р. купцями й міським патриціатом, мав статус королівського університету. Цей університет, зокрема, став відомим у той час тим, що мав власну традицію викладання права, яка містила комбінацію лекційного та семінарського методів, а також робила акцент на академічному дослідженні й аналізі правових проблем [11]. У Франції з погляду можливості отримання навчання у правових питаннях виділялися університети у Парижі (зокрема Сорбонна), Тулузі, Ліоні, також мали добре розвинені правові факультети з лекторіями та семінарами. Відомими були правові факультети в університетах Швейцарії: у містах Базель, Цюрих, Женева. Велику славу мали університети в Італії (наприклад, університети у Римі, Пізі, Флоренції), університети в Нідерландах (наприклад, університет Лейдена, університет Амстердама). У них також діяли правові факультети з відповідними навчальними програмами [11].

Водночас деякі університети розвивали правові практикуми, де студенти отримували практичний досвід роботи з правовими питаннями, працюючи над справами реальних клієнтів. Попри те,

що ця практика була менш розповсюдженою порівняно з сучасним часом, нам вдалося з'ясувати ці декілька європейських університетів, де застосовувалася така практика ще в XVI–XVIII століттях.

В Італії – це університет Падуї, який у XVI–XVIII ст. був одним із центрів правової науки. Там вже тоді у навчальний процес активно впроваджувалися практикуми як віддалені аналоги сучасних студентських юридичних клінік. У рамках практикумів студенти мали можливість набувати практичного досвіду, працюючи над справами реальних клієнтів під керівництвом викладачів. У Франції у цьому сенсі виділявся Паризький університет, у якому також у навчальних програмах з підготовки юристів ще в XVI ст. існували правові практикуми, де студенти могли отримати практичний досвід у різних галузях права, працюючи над справами клієнтів. Проте одним з піонерів організації практикумів права в Європі у ранньомодерний період вважається Університет Лейдена в Нідерландах, студенти якого, навчаючись, мали можливість здобувати практичний досвід у різних правових питаннях, співпрацюючи з місцевими юридичними практиками [12]. Вважаємо, що така організація навчання у європейських університетах раннього Нового часу, зокрема в частині існування правових практикумів, може розглядатися як форма безоплатної правової допомоги. Хоча, звичайно, тодішня правова допомога була обмеженою за обсягом і доступом. Цей доступ залежав передовсім від соціального статусу, а також від регіону (країни).

Натомість в тогочасній Україні університетів ще не було. Передумовою для їх створення стали *братські школи* та їх просвітницька діяльність. Найвідомішими братськими школами на українських землях були насамперед Львівська та Київська. Навчання у школах здійснювалося українською мовою, але головну увагу було присвячено мовній підготовці – значна кількість годин надавалася на вивчення грецької, польської мов та латини [13, с. 37–49].

Першим осередком формування вищої освіти в Україні визнається заснована 1576 р. Острозька слов'яно-греко-латинська академія, основним змістом навчання якої стали традиційні для Середньовічної Європи т. зв. “сім вільних наук”. До їх складу входили граматики, діалектика, риторика (т. зв. науки тривіуму) та арифметика, геометрія, астрономія, музика (науки квадрівіуму). Так само не виділялася окремо правознавча тематика у навчальній програмі заснованої 15 жовтня 1615 р. Києво-Могилянської академії, у складі якої окремого юридичного факультету не було взагалі. Водночас здобути вищу юридичну освіту на території тодішньої України, а пізніше – Російської імперії можна було лише в Києво-Могилянській академії. Юридичні дисципліни тут викладались, вплітаючись у загальний процес навчання студентів разом з іншими науками так, що кожна наука доповнювала собою іншу [14, с. 34].

Безпосередньо початком відліку розвитку юридичної освіти в Україні прийнято вважати 20 січня 1661 року, коли у Львові на базі школи при місцевій єзуїтській колегії було засновано Львівський університет з класичними чотирма факультетами, зокрема юридичним. Останній називали факультетом “обох прав”, оскільки у ньому готували фахівців зі знаннями римського та канонічного права [5, с. 3]. Однак знайти відомості, які б свідчили про надання у цей період в Україні безоплатної правової допомоги, зокрема в процесі навчальної діяльності, нам не вдалося. Можливо, ще й тому, що у зазначений період така допомога на українських теренах не була гостро затребуваною. До того ж варто відзначити, що доступність та якість юридичної допомоги у Речі Посполитій – основній державі раннього Нового часу на українських землях – значною мірою залежала від соціального стану та статусу особи, її ставлення до влади та інших факторів.

У XIX ст. мало що змінилося в плані надання правової допомоги, зокрема безоплатної і в процесі здійснювання навчальної діяльності. Правова допомога тоді була переважно функцією адвокатів. У більшості країн Європи та Америки у цей період доступ до неї був обмеженим і переважно доступним лише для тих, хто мав достатні матеріальні ресурси для оплати адвокатських послуг. Це були переважно люди з вищим соціальним статусом і фінансовими можливостями. Водночас існували окремі ініціативи та організації, які намагалися надати безоплатну правову допомогу широким верствам населенню. Це передовсім благодійні організації та церковні установи, які здійснювали благодійну роботу, зокрема надання правової допомоги. До того ж у деяких країнах

виникали різні громадські організації, діяльність яких вміщала надання правової допомоги, особливо у справах, пов'язаних із соціальним забезпеченням, правами дітей, жінок та інвалідів.

Проте надання безоплатної правової допомоги у процесі навчання здійснювалося хіба у роботі правових практикумів. Водночас треба наголосити, що у XIX ст. кількість університетських міст, де для підготовки юристів залучали правові практикуми, збільшувалася. У них студенти-юристи під наглядом професійних адвокатів надавали юридичну допомогу місцевому населенню. Зокрема, відзначалися роботою правових практикумів декілька європейських університетів. Передовсім це університет Кембриджа (Велика Британія), у процесі правових практикумів якого студенти отримували практичний досвід роботи з правовими питаннями. Хоча загалом у Британії традиція студентських правових практикумів у XIX ст., зокрема, була менш поширеною порівняно, наприклад, з Німеччиною. Там у цьому плані відзначалися університети Марбурга та Геттінгена. Майбутні юристи отримували у цих навчальних закладах практичний досвід роботи з правовими питаннями, надаючи юридичну допомогу переважно на безоплатній основі [15, с. 37–40]. Однак загалом тоді масштаби ініціатив надання безоплатної правової допомоги у європейських країнах, зокрема у процесі навчання, були досить обмеженими, порівняно з потребами населення.

Українські землі у XIX ст. (т. зв. “довге століття”), як відомо, перебували у складі Австрійської та Російської імперій. Відповідно до правових та соціально-економічних умов кожної імперії, система надання правової допомоги населенню, зокрема безоплатної у процесі здійснення навчальної діяльності, у цих імперіях не була тотожною.

Так, у складі Австрійської імперії існували окремі законодавчі акти щодо освіти та юридичної допомоги. Наприклад, ще наприкінці XVIII і у XIX ст. в Галичині було створено систему громадських шкіл. До речі, ще 1774 року імператриця Марія-Терезія видала перший у світі закон про обов'язкову освіту для дітей віком від шести до дванадцяти років за державний кошт [9, с. 263–264]. Однак на практиці з різних причин доступ до цих шкіл був обмежений для бідних верств населення. Щодо юридичної допомоги, то цісарський (імператорський) уряд здійснював контроль над адвокатською діяльністю, але публічні обов'язки адвокатів, зокрема надання безоплатних консультацій, були обмеженими [6, с. 153–160].

У Російській імперії під час цього періоду також існувала складна система освіти та правової допомоги. Зокрема, у XIX ст. була запроваджена загальна освітня реформа, але доступ до освіти залишався нерівним. А щодо правової допомоги, то існували різні форми юридичної допомоги, але вони зазвичай були доступні лише тим, хто мав фінансову можливість оплатити адвокатські послуги після створення там 1864 р. адвокатури. Безоплатна правова допомога здебільшого відбувалася через благодійні організації або державні програми, але вона була обмеженою, відповідно її не вистачало для всіх, хто потребував юридичної допомоги. В університетах, де діяли юридичні факультети (на території України – Харківський (1805), Київський (1834) та Новоросійський в Одесі (1865) [5, с. 6] правові практикуми не працювали. Натомість студенти-юристи вивчали право винятково теоретично – мали справу лише з книжками та лекціями. Відповідно не мали жодної юридичної практики.

Дослідник проблематики М. Лоджук справедливо наголошує, що внаслідок такої системи навчання юристи, які щойно закінчили університетський курс, за першої можливості застосувати свої знання в судах чи адміністративних органах виявлялися цілковито безпомічними в азах юридичної практики. З другого боку, і суто теоретичні знання, набуті без практики, яка є необхідною для запам'ятовування та розуміння прикладів, були часто завченими поспішно, без продуманості, а тому швидко “випаровувалися” [2, с. 9].

Зрештою бракувало практики й підготовці юристів у європейських університетах. Відтак ще з другої половини XIX ст. у науковій пресі провадиться активне обговорення перспектив юридичної освіти з огляду на потребу у таких випускниках, які б одразу після закінчення навчання були готові на практиці застосовувати знання, набуті у процесі навчання. З'являлися публікації щодо потреби посилення практики у процесі підготовки юристів (напр., Д. Маєр “Про значення практики у системі сучасної юридичної освіти” (1855 р.). А невдовзі було знайдено й форму такої підготовки –

“юридичну клініку”. Це була ідея німецького професора Георга Фроммгольда, який 1881 року в “Deutsche Juristen-Zeitung” опублікував статтю під однойменною назвою. Вчений запропонував аналогічно клінікам, які функціонують при медичних факультетах, створювати клініки при юридичних факультетах, де студенти під керівництвом викладачів вирішували б не вигадані чи застарілі юридичні казуси, а “живі” справи [2, с. 7].

Ще на початку XX ст. сформувалася ідея юридичної клініки як форми навчання і діяльності. Її сутність не змінилася й сьогодні. Погоджуємося з В. Бігуном, що юридична клініка – багатогранний інститут. Вона виконує навчальну (поєднання теорії і практики, вироблення різноманітних навичок: професійного спілкування, консультування, написання документів тощо), соціальну (задоволення потреб соціуму в юридичній інформації та обслуговуванні, підвищення професійної відповідальності юриста в здійсненні соціальної справедливості), науково-дослідну (проведення досліджень), благодійницьку (надання безоплатної правової допомоги) та інші функції [16, с. 70]. На нашу думку, широке впровадження юридичних клінік насамперед сприяло б розв’язанню проблеми надання на безоплатній основі правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

До 1960-х рр. юридичний клінічний рух мав локальний характер й обмежувався переважно США. Очевидно після кількох вдалих публікацій в американській науковій пресі на користь юридичних клінік (стаття Вільяма Роуві “Юридичні клініки та краще підготовлені юристи”, опублікована 1917 р. в журналі “Огляд судової практики” та стаття Джерома Франка “Чому б не створити клініку для юристів?”, опублікована 1933 р. в “Огляді правових питань” Університету Пенсільванії) “клінічну юридичну освіту” (термін також запропонований у США) особливо активно взялися реалізовувати у 1920–1930-ті роки [2, с. 15]. А вже починаючи з 1960-х рр., значний розвиток клінічної юридичної освіти відбувався завдяки сприянню приватних фондів. Наприклад, з 1959 року Фонд Форда розпочав фінансово підтримувати та стимулювати розвиток юридичних клінік з метою надання такої допомоги малозабезпеченим особам та розвитку необхідних практичних навичок у студентів [17, с. 34].

У 1970-ті рр. юридична клінічна освіта отримує широку підтримку в інших країнах світу, зокрема в Англії, Німеччині, Франції, Росії, інших європейських державах. Так, у Європі перша юридична клініка була створена в Ягеллонському університеті (м. Краків, Польща) 1997 року [1, с. 89–90]. Відтоді юридичні клініки стають реальністю і в країнах Латинської Америки та Азії.

Наприкінці XX ст. рух за створення юридичних клінік набуває глобальних масштабів й призводить до інституціоналізації юридичної клінічної освіти – утворюються асоціації юридичних клінік: *Клінічна юридична освіта* (CLE), *Асоціація / Організація клінічної юридичної освіти* (CLEA / CLEO), *Спільнота американських викладачів права* (SALT), *Асоціація університетських інституцій правової допомоги* (AULAI) та ін. Представників юридичного клінічного руху практично всіх держав світу об’єднав *Всесвітній альянс за реформу юридичної клінічної освіти в дусі справедливості* (GAJE – Global Alliance for Justice Education). Відтоді юридична клінічна освіта була визнана основним компонентом навчання справедливості як ідеї, яку намагаються впровадити члени GAJE в юридичну освіту та практичну діяльність правників. Насамперед завдяки діяльності GAJE юридичні клініки стали, як вважає М. Лоджук, невід’ємною частиною структури закладів вищої освіти з підготовки правників [2, с. 19].

На пострадянському просторі (до якого належить Україна) повернення до питання організації правничої клінічної освіти здійснювалося впродовж 1993–1997 рр. Ініціаторами цього процесу стали правники, які отримали можливість ґрунтовно дослідити досвід юридичної підготовки у зарубіжних країнах, а також на міжнародних конференціях і семінарах, де вони ознайомлювались з роботою юридичних клінік та мали можливість усвідомити їх значення у підготовці правників та розв’язанні соціальних проблем громадян [3, с. 20].

В незалежній Україні перша юридична клініка з’явилася в 1995 році, хоча це дискусійне питання [4, с. 8]. Розвитку юридичної клінічної освіти в Україні сприяло створення відповідної нормативно-правової бази, чільне місце серед якої посідає наказ Міністерства освіти і науки України

від 3 серпня 2006 р. № 592 “Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України”. Цей нормативно-правовий акт зобов’язував ректорів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснювали підготовку фахівців за напрямом “Право”, незалежно від форм власності і підпорядкування, створювати юридичні клініки та забезпечувати їх функціонування [18]. Також у Стандарті вищої освіти за спеціальністю 081 “Право” для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в загальному обсязі кредитів ЄКТС, необхідному для здобуття ступеня вищої освіти бакалавра права, передбачено не менше 15 кредитів ЄКТС на практику у сфері права, зокрема, на базі юридичних служб органів місцевого самоврядування, органів законодавчої та виконавчої влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, нотаріату, юридичних клінік закладів вищої освіти, у тому числі обов’язковим є проходження практики обсягом не менше п’яти кредитів ЄКТС або в судах, або в системі прокуратури, або адвокатури [19].

Значна частина юридичних клінік нашої держави входить в *Асоціацію юридичних клінік України* – всеукраїнську громадську організацію, організовану у 2003–2004 рр. з метою підтримки юридичного клінічного руху. Мета її діяльності – надання підтримки юридичним клінікам, сприяння розвитку правничої клінічної освіти та реалізації відповідних освітніх, просвітніх і правозахисних програм. На 2018 р. до *Асоціації юридичних клінік України* входили 54 юридичні клініки, які беруть активну участь у забезпеченні доступу вразливих верств населення до безоплатної правничої допомоги [3, с. 22].

Висновки. Підсумуємо вищевикладені думки:

1. Точний час початку надання безоплатної правової допомоги у контексті навчальної діяльності, і в світі, що в Україні важко визначити, оскільки це багатоаспектний процес, що відбувався впродовж століть під впливом різних факторів та з різною інтенсивністю. Проте безсумнівною його передумовою стала легалізація професії юриста та започаткування розгалуженої системи правничої освіти. І те, і те стало наслідком зростання значущості права у процесі регулювання суспільних відносин.

2. Джерела надання правової допомоги, зокрема у процесі здійснювання навчальної діяльності й на безоплатній основі, сягають доби Стародавності. Стародавній Рим, особливо в епоху Республіки, став піонером у створенні розгалуженої системи здобуття юридичної (правничої) освіти й вироблення різних форм надання правової допомоги. Важливою частиною соціального життя римських громадян стала безоплатна правова допомога *pro bono*, відроджена у сучасну добу.

У Середньовічній Європі правова освіта була доступна переважно елітам суспільства, а надання правової допомоги широким верствам населення ще не стало злочином для усіх їх прошарків.

Впродовж Нового часу, зокрема на етапі раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.), певний рівень безоплатної правової допомоги могли надавати вже реорганізовані університети. Тогочасні європейські університети (напр., Падуя) розвивали правові практикуми, де студенти отримували практичний досвід роботи з правовими питаннями, працюючи над справами реальних клієнтів. Правові практикуми за тодішніх обставин також могли б розглядатися як форма безоплатної правової допомоги. Хоча, звичайно, тогочасна правова допомога була обмеженою за обсягом і доступом. Цей доступ залежав передовсім від соціального статусу, а також від регіону (країни).

У XIX ст. правова допомога в країнах Європи і Америки як переважно функція адвокатів була, відповідно, доступною лише для тих, хто мав достатні матеріальні ресурси для оплати їхніх послуг. Масштаби окремих ініціатив та організацій, які намагалися надати безоплатну правову допомогу широким верствам населення у європейських країнах, були досить обмеженими порівняно з потребами населення. Водночас система підготовки юристів відзначалася дидактичною консервативністю: студенти-юристи переважно вивчали право винятково теоретично – мали справу лише з книжками та лекціями. Відповідно не мали жодної юридичної практики.

3. В Україні також існує певний історичний досвід надання безоплатної правової допомоги, зокрема, у контексті здійснення навчальної діяльності.

У період Середньовіччя, зокрема, у Київській державі формальної системи правової допомоги не було, хоча й існувала певна концепція захисту прав та справедливості. Також не було спеціалізованих навчальних закладів, в яких вивчалось б право і надавалась б правова допомога у процесі здійснювання навчальної діяльності на українських землях у період Литовсько-Руської держави. Відомостей про надання безоплатної правової допомоги у Львівському університеті, найстарішому в Україні, у складі якого був факультет “обох прав”, не маємо. До того ж доступність та якість юридичної допомоги у Речі Посполитій – основної держави раннього Нового часу на українських землях – значною мірою залежала від соціального стану та статусу особи, її ставлення до влади та інших факторів. У складі Австрійської та Російської імперій систему надання правової допомоги населенню на українських землях попри певні відмінності поєднував її обмежений характер – залежала від соціального статусу та можливостей окремих осіб. Так само спільні риси мала освітня підготовка майбутніх юристів – університетам на території України, як і в європейських університетах, бракувало практики у підготовці юристів.

4. У XX ст. надання правової допомоги, зокрема у процесі здійснювання навчальної діяльності й на безоплатній основі, головню пов’язується з реорганізацією системи освітньої підготовки юристів.

Фактично з другої половини XIX ст. у науковій пресі провадиться активне обговорення перспектив юридичної освіти з огляду на потребу у таких випускниках, які б одразу після закінчення навчання були готові на практиці застосовувати знання, набуті у процесі навчання. А невдовзі було знайдено й форму такої підготовки – “юридичну клініку”, яка стала визначальною формою підготовки юристів впродовж XX століття. Її досі вважають однією з найефективніших.

Ще на початку XX ст. сформувалася ідея юридичної клініки як форми навчання і діяльності. До 1960-х рр. юридичний клінічний рух мав локальний характер й обмежувався переважно США. А вже починаючи з 1960-х рр., значний розвиток клінічної юридичної освіти відбувався завдяки сприянню приватних фондів. У 1970-ті рр. юридична клінічна освіта отримує широку підтримку в інших країнах світу, зокрема в Англії, Німеччині, Франції, Росії, інших європейських державах. В незалежній Україні перша юридична клініка з’явилася 1995 року. Наприкінці XX ст. рух за створення юридичних клінік набуває глобальних масштабів й призводить до інституціоналізації юридичної клінічної освіти – утворюються асоціації юридичних клінік. Значна частина юридичних клінік України входить в “Асоціацію юридичних клінік України” – всеукраїнську громадську організацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубчак Н. С. (2015). Юридичні клініки Європи: загальний огляд діяльності. *Часопис Академії адвокатури України*. № 1(26). Т. 8. С. 89–90.
2. Лоджук М. Т. (2015). Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 328 с.
3. Правнича клінічна освіта в Україні: навч. посіб. (2020) / за заг. ред. В. М. Сущенка. К.: Ваїте, 274 с.
4. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. (2007). Основи юридичної клінічної практики. Ужгород, 127 с.
5. Бондар Н. А. (2018). Особливості отримання юридичної (правничої) освіти в Україні (XVII – початок XX ст.). *Приватне та публічне право*. № 1. С. 3–8.
6. Макачук В. С. (2017). Історія світової та вітчизняної адвокатури: Курс лекцій, навч. посіб. Львів: Ліга-Прес, 264 с.
7. Тарасовський Ю. (2019). Що таке Pro bono і чому це важливо для України? URL: <https://biz.liga.net/all/all/cards/chto-takoe-pro-bono-i-pochemu-eto-vajno-dlya-ukrainy-kartochki-4196149#:~:text=%>
8. Терлюк І. Я. (2022). Надбання української державності: закладення державницьких традицій в контексті періодизації історії держави і права й формування українського етносу (нації). *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки”. Львів, Том 9. № 3 (35). С. 19–27.

9. Терлюк І. Я. (2018). Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-те, зі змінами. К.: Видавничий дім “Кондор”, 2018. 772 с.
10. Кобилецький М. М. (2008). Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 406 с.
11. The Educational Legacy of Medieval and Renaissance Traditions. Medieval Universities. URL: <http://www.csupomona.edu/~plin/lis201/medieval2.html>
12. Frijhoff, Willem. (2012). The University as an Institution of Early Modern Europe Critical Reflections on its Self-evidence. Pfad: L:/ZE/ZHF/Beiheft FS Schilling 13867/11-Frijhoff.3d Union / Schoen 20. 3. S. 1–10. URL: <https://heloise.hypotheses.org/files/2012/10/Alteuropa-FS-Schilling-11-Frijhoff.pdf>
13. Пам’ятки братських шкіл на Україні : кінець XVI – початок XVII ст.: тексти і дослідження (1988) / [АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук]; редкол.: В. І. Шинкарук [та ін.]; [підгот. до вид. та комент.: В. М. Нічик та ін.]. Київ: Наук. думка, 566 с.
14. Губар К. (2018). Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615–1920 рр.): монографія / за заг. ред. І. Б. Усенка. Київ: Центр учбової літератури, 240 с.
15. Прибора Р. І. (2015). Вплив німецьких університетів на розвиток вищої освіти США в XIX столітті. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(32), Issue 63. С. 37–40.
16. Бігун В. С. (2006). Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. К.: Юстініан, 272 с.
17. Єлов В. (2004). Коли вуз готуватиме юристів, а не “випускників”? *Право України*. № 1. С. 132–136.
18. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України”. № 592 від 03.08.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
19. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти”. № 644 від 20.07.2022 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-644-20.07.2022.pdf>

REFERENCES

1. Dubchak, N. S. (2015). *Yurydychni kliniky Yevropy: zahalnyi ohliad diialnosti* [Legal clinics in Europe: a general overview of activities]. Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. No. 1(26). T. 8. P. 89–90. [In Ukrainian].
2. Lodzhuk, M. T. (2015). *Yurydychni kliniky v Ukraini: osvita ta pravova dopomoha* [Legal clinics in Ukraine: education and legal aid]: monohrafiia. Odesa: Feniks, 328 p. [In Ukrainian].
3. *Pravnycha klinichna osvita v Ukraini* [Legal clinical education in Ukraine]: Navchalnyi posibnyk (2020). / za zah. red. V. M. Sushchenka. K.: Vaite, 274 p. [In Ukrainian].
4. Savchyn, M. V., Mendzhul, M. V., Navrotskyi, V. V. (2007). *Osnovy yurydychnoi klinichnoi praktyky* [Fundamentals of legal clinical practice]. Uzhhorod, 127 p. [In Ukrainian].
5. Bondar, N. A. (2018). *Osoblyvosti otrymannia yurydychnoi (pravnychoi) osvity v Ukraini (XVII – pochatok XIX st.)* [Peculiarities of legal education in Ukraine (XVII – early XX centuries)]. Pryvatne ta publichne pravo. No. 1. P. 3–8. [In Ukrainian].
6. Makarchuk, V. S. (2017). *Istoriia svitovoi ta vitchyznianoï advokatury* [History of the world and national advocacy]: Kurs lektsii. Navch. posibnyk. Lviv: Liha-Pres, 264 p. [In Ukrainian].
7. Tarasovskyi, Yu. (2019). *Shcho take Pro bono i chomu tse vazhlyvo dlia Ukrainy?* [What is Pro Bono and why is it important for Ukraine?]. URL: <https://biz.liga.net/all/all/cards/chto-takoe-rro-bono-i-pochemu-eto-vajno-dlya-ukrainy-kartochki-4196149#:~:text=%> [In Ukrainian].
8. Terliuk, I. Ia. (2022). *Nadbannia ukrainskoi derzhavnosti: zakladennia derzhavnytskykh tradytsii v konteksti periodyzatsii istorii derzhavy i prava y formuvannia ukrainskoho etnosu (natsii)* [The acquisition of Ukrainian statehood: the establishment of state traditions in the context of periodization of the history of the state and law and the formation of the Ukrainian ethnos (nation)]. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”. Seriia: “Yurydychni nauky”. Lviv, Tom 9. No. 3 (35). P. 19–27. [In Ukrainian].
9. Terliuk, I. Ia. (2018). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*: [History of State and Law of Ukraine] [navch. posib.]. Vyd. 4-te, zi zminamy. K.: Vydavnychiy dim “Kondor”, 2018. 772 p. [In Ukrainian].

10. Kobyletskyi, M. M. (2008). *Mahdeburzke pravo v Ukraini (XIV – persha polovyna XIX st.)* [Magdeburg Law in Ukraine (XIV – first half of the XIX century)]: Istoryko-pravove doslidzhennia. Lviv: PAIS, 406 s. [In Ukrainian].
11. *The Educational Legacy of Medieval and Renaissance Traditions*. Medieval Universities. URL: <http://www.csupomona.edu/~plin/ls201/medieval2.html> [In English].
12. Frijhoff, Willem. (2012). *The University as an Institution of Early Modern Europe Critical Reflections on its Self-evidence*. Pfad: L:/ZE/ZHF/Beiheft FS Schilling 13867/11-Frijhoff.3d Union / Schoen 20. 3. p. 1–10. URL: <https://heloise.hypotheses.org/files/2012/10/Alteuropa-FS-Schilling-11-Frijhoff.pdf> [In English].
13. *Pamiatky bratskykh shkil na Ukraini* [Monuments of Brotherhood Schools in Ukraine: the end of the sixteenth – beginning of the seventeenth century]: kinets XVI pochatok XVII st. : teksty i doslidzhennia (1988) / [AN URSR, In-t filosofii, In-t susp. nauk]; redkol.: V. I. Shynkaruk [ta in.] ; [pidhot. do vyd. ta koment.: V. M. Nichyk ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka, 566 p. [In Ukrainian].
14. Hubar, K. (2018). *Vnesok Kyievo-Mohylianskoï akademii ta Kyivskoi dukhovnoi akademii u vitchyznianu yurydychnu osvitu, nauku i praktyku (1615 1920 rr.)* [The contribution of the Kyiv-Mohyla Academy and the Kyiv Theological Academy to national legal education, science and practice (1615–1920)]: monohrafiia / za zah. red. I. B. Usenka. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury, 240 p. [In Ukrainian].
15. Prybora, R. I. (2015). *Vplyv nimetskykh universytetiv na rozvytok vyshchoi osvity SShA v XIX stolitti* [The Influence of German Universities on the Development of Higher Education in the United States in the Nineteenth Century]. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(32), Issue 63, P. 37–40. [In Ukrainian].
16. Bihun, V. S. (2006). *Yurydychna profesiia ta osvita. Dosvid SShA u porivnialnii perspektyvi*. K.: Yustinian, 272 p. [In Ukrainian].
17. Ielov, V. (2004). *Koly vuz hotuvatyme yurystiv, a ne “vypusknykiv”?* [When will the university train lawyers instead of “graduates”?] Pravo Ukrainy. No. 1. P. 132–136. [In Ukrainian].
18. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy *“Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy”* [“On Approval of the Model Regulations on the Legal Clinic of a Higher Educational Institution of Ukraine”]. No. 592 vid 03.08.2006 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> [In Ukrainian].
19. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy *“Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 081 Pravo dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity”* [“On approval of the standard of higher education in the specialty 081 Law for the first (bachelor’s) level of higher education”]. No. 644 vid 20.07.2022 r. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20> [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 20.07.2024 р.

Ivan TERLYUK

Lviv National University of Veterinary
of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S.Z. Grzycki,
Associate Professor of the Department of Law
Doctor of Law, Associate Professor
i.terlyuk2406@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0900-4388

Oleksii TERLYUK

individual entrepreneur,
Ph.D. in Law
oleeksiy2807@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4594-0517

**PROVIDING FREE LEGAL AID TO THE PUBLIC IN THE PROCESS
OF EDUCATIONAL ACTIVITIES: ASPECTS OF INTERNATIONAL
AND UKRAINIAN HISTORICAL EXPERIENCE**

The article highlights the issues of international and Ukrainian historical experience of providing legal aid in general, and free legal aid in the course of educational activities in particular. The author traces the peculiarities of this process from its origins to the present day. The author argues that the provision of free legal aid in the context of educational activities is a multifaceted process which, both in the world and in Ukraine, has been taking place for centuries in various forms and under the influence of various factors. It is emphasized that its undoubted prerequisite was the legalization of the legal profession and the establishment of an extensive system of legal education. The author emphasizes that these facts were the result of the growing importance of law in the process of regulation of social relations.

The author analyzes the main stages and features of the European historical experience of legal aid in the period of Antiquity, the Middle Ages and the Modern era. The author also considers some historical experience of providing free legal aid in the context of educational activities which took place in Ukraine. The author proves that Ancient Rome was a pioneer in creating an extensive system of legal education and developing various forms of legal aid. The author establishes that the real establishment of the system of free legal aid, in particular, in the course of educational activities, took place only in the 1920s, and at first it was localized and limited mainly to the United States. It is argued that its implementation became possible as a result of a long scientific discussion in previous years, during which a new approach to legal training with a priority on practice was developed, and a form of such training – “legal clinic” – was found. The author shows that legal clinical education is considered to be one of the most effective today. The nature and peculiarities of the spread of legal clinical education, as well as the development of the relevant legal framework in Ukraine are traced.

Keywords: free legal aid, educational activities in the field of law, historical experience, legal clinics, legal clinical education.